

Ποιοι ήταν οι Ινδοευρωπαίοι;

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκη
Παρουσίαση PPP
(Νοέμβριος 2007)

Σήμερα, οι περισσότερες γλώσσες του κόσμου ανήκουν στις ινδοευρωπαϊκές (ΙΕ). Δεν ήταν πάντα έτσι. Η εξάπλωση στη σημερινή μορφή της δείχνει την απίθανη επεκτατική δυναμική των Ινδοευρωπαίων, η οποία συνεχιζόταν ακόμα και κατά τον Μεσαίωνα. Ανέκαθεν όμως επίσης εις βάρος των συγγενών (=κατά των άλλων ΙΕ λαών) αλλά και μη συγγενών λαών. Διαπιστώνουμε (με ερωτηματικό) ότι η αίσθηση της συγγενείας δεν ήταν ποτέ ιδιαίτερα διακεκριμένη ή έντονη μεταξύ τους. Αυτή είναι η κρατούσα άποψη.*

Το ΙΕ θέμα είναι ιδιαίτερα πολυσχιδές. Για να το προσεγγίσουμε πρέπει να λάβουμε υπόψη μας πρωτίστως την *γλωσσολογία*, την *ιστορία*, την *αρχαιολογία*, και μέχρις ενός βαθμού και την *εθνολογία*. Ιδανικά, σε όλα αυτά υποβοηθά η (κλασική) φιλολογία.

Όταν μιλάμε για “ξένες γλώσσες” στην Ευρώπη, και ιδιαίτερα εδώ στην Ελλάδα, εννοούμε στην πραγματικότητα δύο μεγάλες ομάδες γλωσσών: 1, “λιγότερο ξένες” όπως την Λατινική, την Αγγλική, την Γαλλική, την Γερμανική, κλπ., και 2, “περισσότερο ξένες” όπως την Αρχαία Αιγυπτιακή, την Φιλανδική, την Εβραϊκή, την Κινεζική, κλπ.

---

* Θα μπορούσε κανείς να κάνει όμως την εξής θεωρητική ερώτηση: μήπως το γεγονός ότι οι αρχαίοι ΙΕ λαοί δεν αναφέρουν συγγένεια, απεναντίας, υποδηλώνει ένα βαθύτερο, υποκείμενο γεγονός: πως ήταν *αυτονόητο* για τους ίδιους η μεταξύ τους συγγένεια; Ήταν κάτι που δεν χρειαζόταν να τονιστεί; *Unus testis nullus testis*, και όμως η εξής παρατήρηση εμφανίζεται σημαντική: “L’unité raciale de l’aristocratie indo-européenne a dû être renforcée par endogamie; son type physique a été perçu comme une marque de supériorité, comme le signe extérieur du *ménos qui l’anime. Elle a même été ressentie comme un lien entre peuples indo-européens étrangers, par-delà les différences linguistiques (qui pourtant définissent le «barbare») et malgré les conflits qui les opposent: comment expliquer autrement l’étonnante mention chez Eschyle (*Les Perses*, 185-186) de la Perse et de la Grèce en guerre comme «sœurs» du même sang?” (J. Haudry, *Les Indo-Européens*, Paris, 1992, p. 124). Προσθέτουμε τη σημαντική στην κλασική Ελλάδα έννοια της *καλοκαγαθίας*. Πβ. το πρωτότυπο κείμενο: «κασιγνήτα γένους |ταύτοϋ: πάτραν δ’ ἔναιον ἢ μὲν Ἑλλάδα |κλήρω λαχοῦσα γαῖαν, ἢ δὲ βάρβαρον». Ακόμα πιο σημαντική δείχνει να είναι η φράση «κλήρω λαχοῦσα». Η εξάπλωση δείχνει να είχε ιδεολογικά κίνητρα, και - σε κάποιες περιπτώσεις τουλάχιστον - *κλήρος* όριζε ποια φυλή πήγαινε πού. Το ζήτημα δεν είναι του παρόντος στο οποίο όμως επανέρχομαι αλλού.

Η προσέγγιση είναι επιφανειακή. Τη διαφορά όμως αντιλαμβάνεται και ο μη ειδικός, ακόμη και σε περίπτωση που δεν είναι σε θέση να την διατυπώσει με ακρίβεια.

Την 1^η, με την επάνω έννοια, ομάδα απαρτίζουν οι ΙΕ γλώσσες η οποία - σήμερα - πολιτισμικά αλλά και πολιτικά θεωρείται η σημαντικότερη. Την 2^η, επίσης μεγάλος αριθμός γλωσσών οι οποίες καταχωρίζονται επίσης συγγενικές αναμεταξύ τους ομάδες. Δεν είναι ινδοευρωπαϊκές. Αν υπάρχει περαιτέρω συγγένεια αποτελεί γλωσσολογικό προβληματισμό και το ζήτημα ανήκει στην *νοστρατική* ή *αφρο-ασιατική* γλωσσολογία.

Στην παρουσίαση που ακολουθεί θα επισημάνουμε κάποια θέματα που αφορούν στην ινδοευρωπαϊκή γλωσσολογία και φιλολογία, μια επιστήμη που σήμερα πιο πολύ προσεγγίζεται με τον καθορισθέντα στην αγγλοσαξονική πρακτική όρο Comparative Philology.

Κατάλογος των προβληθεισών εικόνων:

1. Χαλύβδινη γκραβούρα (steel engraving) του Sir William Jones (1746–1794), ιδρυτή της Royal Asiatic Society of Bengal, και θεμελιωτή της Συγκριτικής Γλωσσολογίας και των Ινδοευρωπαϊκών Σπουδών. Το χαρακτηριστικό, έργο του John Hall, το οποίο βασίζεται στο πορτρέτο του Sir Joshua Reynolds, δημοσιεύτηκε στο Λονδίνο το 1782 ενώ το πρωτότυπο αποτελούσε ιδιοκτησία του Wm.B. Summer Esq.

Ο William Jones έκανε την περίφημη ανακοίνωση κατά το Third Annual Discourse της Asiatic Society το 1786, και η ανακοίνωση θεωρείται παραδοσιακά η απαρχή όχι μόνο της Συγκριτικής Γλωσσολογίας και των Ινδοευρωπαϊκών Σπουδών αλλά και της *γλωσσολογίας εν γένει*, δηλ. της *επιστημονικής ενασχόλησης* με την ανθρώπινη γλώσσα. Η γλωσσολογία είναι *πολυσχιδής*, οιονεί θετική επιστήμη, με συγκεκριμένες μεθόδους τις οποίες δεν μπορεί να αγνοεί ο ερευνητής. Συνεπώς, οποιαδήποτε ενασχόληση *πριν*, όσο καλοπροαίρετη και αν ήταν, π.χ. ο Διάλογος *Κρατύλος* του Πλάτωνος, δεν μπορεί να θεωρηθεί επιστημονική έρευνα αλλά ερασιτεχνική. Χαιρετίζουμε, μάλιστα, θαυμάζουμε τον Πλάτωνα για το πρωτότυπο εγχείρημά του να προσπαθεί να βρει τα *έτυμα* των λέξεων αλλά τα αποτελέσματά του, στην πλειοψηφία τους, δεν ευσταθούν.

2. Συγκριτικός πίνακας που δείχνει τις καταλήξεις του ρήματος 'φέρω' σε τρεις γλώσσες: Σανσκριτικά, Ελληνικά, Λατινικά στην οριστική ενεστώτος ενεργητικής φωνής. Η συγγένεια είναι εμφανής.

3. Συνώνυμα και ομοιότητες μεταξύ 5 συγγενών γλωσσών (Ελληνικά, Λατινικά, Σανσκριτικά, Γερμανικά, Αγγλικά). Τα αριθμητικά, η ορολογία συγγενείας, το υπαρκτικό ρήμα 'είμαι' και άλλα όμοια

στοιχεία απαρτίζουν το *βασικό λεξιλόγιο* με βάση το οποίο πρέπει να γίνεται η *σύγκριση*, η *διαπίστωση* της συγγενείας και του *βαθμού* της συγγενείας.

4. Η λέξη ‘εκατό’ σε δυτικές και ανατολικές ΙΕ γλώσσες και η κατηγοριοποίησή τους μέσω αυτής σε *kentum* και *satəm* ομάδες Η Ελληνική και η Λατινική είναι *kentum* γλώσσες ενώ η Σανσκριτική είναι *satəm*. Αυτό σημαίνει – με κάποια απλοποίηση των πραγμάτων – ότι στις «δυτικές» ΙΕ γλώσσες το υπερωικό (velar) /k/, αντίθετα με τις «ανατολικές» δεν ουρανικοποιήθηκε (δεν υπέστη palatalization, όπου συναντάμε /k’/). Η *ουρανικοποίηση* συστηματοποιήθηκε στο φωνολογικό σύστημα της Ρωσικής με απόλυτη συνέπεια. Το φαινόμενο της Ρωσικής αποδίδεται στην επίδραση υποστρώματος άγνωστης φύσεως.

5. Πίτερ Μπρίγκελ ή Μπρέγκελ (Pieter Brueg[h]el/Breughel the Elder, 1525/30–1569): *Η Γη της Αφθονίας* (Land of Cockaigne, 1567). Οι ινδοευρωπαϊστές υποθέτουν ότι η ζωγραφική αντικατοπτρίζει την παλιά ινδοευρωπαϊκή τριμελή αντίληψη για την κοινωνία, εισαχθείσα στην έρευνα πρώτη φορά από τον G. Dumézil ως “*Idéologie tripartite des Indo-Européens*” το 1958. Ο πίνακας δείχνει καθαρά τις τρεις «ντυμεζιλικές» μορφές: τον Πολεμιστή, τον Εργάτη και τον Διανοούμενο. Η πρόταση του Dumézil, μολονότι έγιναν τροποποιήσεις, ουδέποτε ανετράπη.

6. Το ινδοευρωπαϊκό ποιητικό μέτρο και συγκεκριμένα το «ηρωικό εξάμετρο». Η προέλευση του μέτρου είναι υπό συζήτηση. Ο Gregory Nagy (Harvard University, και Harvard–Affiliated Center for Hellenic Studies, Washington D.C.) υποθέτει πως το εξάμετρο (–˘˘) προήλθε από την ρυθμική επανάληψη του «κλέος ἄφθιτον» (‘αθάνατη δόξα’, το πιστεύω του πολεμιστή) ενώ η φόρμουλα είναι παράλληλη – σημασιολογικά αλλά και «κατά γράμμα» – επίσης με το σανσκριτικό «śrávas ... ákṣitam» που σημαίνει το ίδιο πράγμα. Σημειωτέον πως οι ομοιότητες ως προς την *ποιητική γλώσσα* και τις *φόρμουλες* της είναι οι περισσότερες μεταξύ Ελληνικής και Βεδικής Σανσκριτικής. Δεδομένης της σημασίας της «δεμένης γλώσσας» (bound speech) και της «μετρικής» στην αρχαιότητα, η πρόταση του Nagy εμφανίζεται ευλογοφανής.

7.–8. Δύο χάρτες (βασισμένες στον J.P. Mallory και τον M. Σακελλαρίου) που προτείνουν η ΙΕ κοιτίδα να βρισκόταν βορείως της Μαύρης Θάλασσας στην περιοχή Sredny Stog, στην εδαφική έκταση του ποταμού Δνιπέρου. Αν και η κρατούσα άποψη στις μέρες μας είναι αυτή ή όμοια, το ζήτημα της «κοιτίδας» ή «προωτοπατρίδας» δεν μπορεί να θεωρηθεί ως κάτι που λύθηκε οριστικά. Πιθανό είναι

πάντως ότι η «κοιτίδα», όπου και αν βρισκόταν, θα ήταν μάλλον κάπου στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη (άρα Ουκρανία;) και όχι κοντά σε κάποια θάλασσα. Ένα επιχείρημα υπέρ του τελευταίου είναι ότι οι ΙΕ γλώσσες δεν έχουν κοινή λέξη για τη «θάλασσα», π.χ. *mare*, *Meer* και όμοια στα λατινικά, στα γερμανικά, αλλά και ρωσικά (*mor'e*), ενώ η Ελληνική έχει: *θάλασσα*, *πέλαγος*, *πόντος*, *ὠκεανός* ('αυτός που κείται γύρω γύρω';) από τα οποία κανένα δεν συμπίπτει με τα προηγούμενα, ενώ η εντυπωσιακή σανσκριτική λέξη *samudrā-* σημαίνει 'μεγάλο ποταμό/νερό'. Είναι σύνθετη από το *sam* 'μαζί' και **udr-* 'νερό' (πβ. ελλ. ὕδωρ).

Σημειωτέον επίσης ότι ο Μ. Σακελλαρίου (†2014) συνδέει το ζήτημα με την θεωρία περί κουργκάν (η λέξη δηλώνει τους τύμβους («κουργκάν» = 'τύμβος', τουρκικό δάνειο στην Ρωσική) που μαζί με το άλογο χρησιμοποιήθηκαν ως αρχαιολογικές ενδείξεις για να περιγράψουν τα κύματα εξόδου των ΙΕ από τις στέπες) αποδίδοντας μεγάλη σημασία επίσης στην συνοδευτική *ώχρα* το χρώμα της οποίας εντοπίζει ακόμα και στους μυκηναϊκούς βασιλικούς τάφους.